

El pensament ambiental com a cruïlla del pensament científic i el pensament econòmic

Maria Antònia Martí Escayol

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament d'Història Moderna i Contemporània

Edifici B. 08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

scayol@yahoo.es

Resum

En una primera part, l'article exposa les línies de pensament occidental on més s'ha palès la imbricació entre el pensament econòmic i el pensament científic. Aquestes línies giren al voltant de la manera d'observar i de descriure l'entorn natural i en la manera com s'actua i es transforma allò observat. En la segona part de l'article, s'hi treballen les particularitats del llenguatge sobre economia i ciència dins de les descripcions de l'entorn en la Catalunya d'Època Moderna.

Paraules clau: pensament econòmic, pensament científic, entorn natural, Catalunya, Època Moderna.

Resumen. *El pensamiento ambiental como confluencia del pensamiento científico y el pensamiento económico*

En una primera parte, el artículo expone las líneas de pensamiento occidental donde se ha hecho evidente la imbricación entre el pensamiento económico y el pensamiento científico. Estas líneas giran entorno a la manera de observar y describir el entorno natural y en la manera en que se actúa y se transforma aquello que se ha observado. En la segunda parte del artículo, se trabajan las particularidades del lenguaje sobre economía y ciencia dentro de las descripciones del entorno de la Catalunya de Época Moderna.

Palabras clave: pensamiento económico, pensamiento científico, entorno natural, Cataluña, Época Moderna.

Abstract. *Environmental thought as an intersection of the scientific thought and the economic thought*

In a first part the article exposes the lines of western thought with hardly relation between the economic thought and the scientific thought. In the second part the article works the particularities of the language economy-science inside the descriptions of the environment in the Catalonia of Modern Age.

Key words: economic thought, scientific thought, natural environment, Catalonia, Modern Age.

Sumari

I. Idees bàsiques sobre la natura en Època Moderna. Les relacions entre el macrocosmos i el microcosmos de l'animisme al cristianisme

II. Idees ambientals en el pensament català modern

I. Idees bàsiques sobre la natura en Època Moderna.

Les relacions entre el macrocosmos i el microcosmos de l'animisme al cristianisme

Durant l'Època Moderna, les imbricacions entre el pensament econòmic i el científic són especialment fortes a l'hora d'observar i transformar l'entorn natural. En aquest article, en una primera part, s'hi exposen les principals teories econòmiques i científiques occidentals que, durant aquest període de la història, han condicionat la comprensió de l'entorn natural. En una segona part, s'hi presenta el perfil d'aquestes idees en el pensament català modern.

En el món grecoromà i oriental existeix una harmonia entre la natura i l'home. L'animisme defineix el concepte de natura i això pressuposa l'existència de forces inviolables a les quals l'home s'ha de sotmetre i, també, fa que la unió entre microcosmos (els humans) i macrocosmos —constituït per la regió supralunar (Déu, l'èter, els planetes i les estrelles) i el món sublunar (aire, aigua, foc i terra)— sigui indissoluble. L'origen de l'analogia es troba en les relacions de semblança difoses al món occidental per la filosofia platònica i neoplatònica i pels corrents alquimicohermètics. Aquesta unió no s'abandonarà fins al segle XIX; en canvi, des de l'edat mitjana s'abandona progressivament l'animisme i l'explicació de la natura es desplaça cap al món de la religió¹.

Dins la nova concepció, Déu i els sants lluiten per dominar les forces adverses de la natura, per vèncer les malalties, calmar els mars, salvar collites de les tempestes i de les llagostes, apagar incendis, etc. En aquesta cosmovisió, el domini de la natura no és un pecat, sinó un miracle i, segons C. M. Cipolla, creure en els miracles és el primer pas per fer-los possibles. Per aquesta raó, a poc a poc, el pes del domini de la natura es va desplaçant cap als humans. I aquí s'esdevé el gran canvi de l'actitud humana respecte al medi, concretat als segles XV i XVI, quan creix la fascinació pels oficis mecànics i per la màquina².

Des d'un punt de vista del pensament econòmic, segons José Manuel Naredo, abans del segle XVII i per herència de la concepció animista de la natura, domina una visió organicismista de la producció. És a dir, una interpretació global de l'estructura terrestre que parteix de l'analogia entre els humans, i el món. Un món concebut com un organisme on res no és fet pels humans, sinó que tot és fruit del maridatge entre cel i Terra. Segons la teoria organicismista, la Terra és presentada com un organisme amb esquelet de pedra constituït per les carenes, amb un nucli igni central i

1. CIPOLLA, Carlo M. (2003). *Historia económica de la Europa preindustrial*. Barcelona: Crítica, p. 112-114.

2. *Ibidem*, p. 112-114.

amb grans cavitats subterrànies plenes de foc, d'aigua i d'aire, amb un sistema interrelacionat basat en la circulació sanguínia. En aquest món, els recursos són inesgotables i tots els elements segueixen el cicle dels organismes vius. Dins d'aquesta concepció, la creació es pot afavorir, però, en canvi, no es pot alterar de manera essencial el ritme de producció de les riqueses i, encara menys, provocar una acceleració indefinida. El pensament organicista es revitalitza al segle XVII amb l'obra d'Athanasius Kircher (1602-1680)³ i perviu fins al segle XVIII, i és un dels exemples de com els conceptes de la història de les ciències de la Terra són plenes de continuïtats i de persistència de velles idees que sovint es perllonguen sense interrupció des de l'antiguitat clàssica i molts cops es redescobreixen i arriben fins a finals del segle XVIII⁴.

L'organicisme deriva de considerar una relació íntima entre microcosmos i macrocosmos. Però aquesta unió obté el seu desenvolupament teòric més influent en el camp de la medicina i, per extensió, en l'astrologia (definició de l'espai en relació amb la influència dels planetes), la meteorologia (segons Aristòtil [384-322 aC], és l'estudi del conjunt de la Terra, la seva atmosfera i qualsevol fenomen per sota de la Lluna) i la geografia (segons Ptolemeu —c. 100-170, és la ciència que mesura les dimensions de la Terra i defineix la situació dels llocs; ja en Època Moderna, la geografia inclouria l'estudi de les influències de l'entorn ambiental immediat com ara l'alçada, la distància al mar, la temperatura, la humitat, etc.). Així, es pot dir que la unió entre macrocosmos i microcosmos és consagrada en els dos eixos de la medicina clàssica grega, Hipòcrates (460-375 aC) i Galè (129-c. 200)⁵.

La medicina i l'astrologia ambiental. La identitat de la gent de la terra

El Mediterrani antic és el bressol on es configura l'idioma galènic i hipocràtic. En els seus escrits, Hipòcrates mostra que la salut pot ser influenciada per les condicions ambientals a partir de la teoria dels quatre humors corporals. En principi, el terme d'*humor* era aplicat a qualsevol líquid present en plantes o animals, però al tractat hipocràtic s'estableix definitivament la identificació dels quatre humors amb els quatre elements i es desenvolupa una teoria complexa creada a partir de la preponderància potencial de cada humor. En aquesta teoria mèdica, i segons la unitat entre macrocosmos i microcosmos, els humans reproduïen en la seva estructura l'univers sencer, i de la mateixa manera que la Terra és constituïda per quatre elements —terra, aire, aigua, foc—, els humans tenen quatre

3. Les teories d'A. Kircher han estat estudiades per SIERRA VALENTÍ, E. (1984). *Las ideas sobre la Tierra en Atanasio Kircher (1602-1680). Precedentes e influencias*. Barcelona: Universitat de Barcelona; «El geocosmos de Kircher. Una cosmovisión científica del siglo XVII», *Geo Crítica*, n° 33-34, 1981, p. 82.
4. CAPEL, Horacio (1980). «Organicismo, fuego interior y terremotos en la ciencia española del siglo XVIII», *Geocrítica*, n° 27-28, p. 96.
5. La medicina moderna fa d'Hipòcrates el principal model de la ciència, manté l'autoritat de Galè i fonamenta aquesta herència clàssica amb fets procedents de la pròpia experiència. Vegeu: LÓPEZ PIÑERO, José María (1989). *Los orígenes en España de los estudios sobre la salud pública*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo, p. 10-13.

humors —sang, bilis groga, bilis negra i fleuma—, el seu equilibri és la salut i el desequilibri és la malaltia⁶.

El desequilibri es pot generar per condicions ambientals i també es pot restablir amb una actuació sobre aquest medi. I de la mateixa manera que el medi influeix sobre el cos humà, també influeix sobre el caràcter. Per això es diu que la teoria dels quatre humors és la teoria fisiològica bàsica des de l'antiguitat fins a principis del segle XVIII. La proporció en què els humors es barregen és diferent d'un ésser a un altre i constitueix la seva complexió o temperament. Així, en el seu origen el temperament era l'equilibri natural dels humors, que en la medicina hipocràtica determina l'estat físic global de l'individu. Però la teoria de Plató (427-347 aC) especifica el significat del terme quan escriu que part de l'ànima es troba arrelada al cos i així s'amplia l'efecte del temperament al comportament mental i social. Així, a l'Època Moderna, s'identifiquen certes nacions amb determinats temperaments i cada espai va adquirint unes condicions mèdiques concretes i amb uns habitants amb un caràcter concret. D'aquesta manera es genera la teoria de la identitat diferenciada de cada espai, segons les seves condicions ambientals. Una identitat que es palesa en un comportament polític, econòmic o social diferenciat de cada territori.

Al costat de la fisiologia galènica i hipocràtica es troba l'astrologia, entesa com la ciència que estudia la influència de les estrelles sobre els temperaments i les complexions. A l'Època Moderna, l'astrologia rep el beneplàcit institucional i és considerada com una ciència útil que estudia el procés a través del qual els planetes i les estrelles controlen la «generació i corrupció» en el món sublunar a través d'exercir canvis sobre els quatre elements i així mateix sobre el temperament i la complexió humans, és a dir, sobre el balanç dels humors descrit en el text hipocràtic. A partir d'aquestes consideracions, l'astrologia es converteix en un dels punts cardinals del paisatge mental de l'intel·lectual modern, tal com ho és també la religió o el lloc d'origen. I malgrat que els pronòstics són un tema debatut i els mètodes són sovint qüestionats, la influència de les estrelles sobre el món sublunar és quelcom que es dona per garantit.

L'elogi al treball. De l'espectador de la natura a l'actor dins la natura

Paral·lelament a l'organicisme i a la concepció galènica i hipocràtica de l'entorn, a l'Època Moderna es desenvolupa un canvi de mentalitat que incideix en l'elogi de les capacitats productives del treball. Aquest desenvolupament té diversos precedents. Segons Lewis Mumford, els precedents ja es poden detectar dins dels monestirs medievals regits per la màxima de l'*ora et labora*. Una altra opció és la

6. La teoria deriva de la divisió feta per Empèdocles (c. 500-430 aC) en quatre elements: terra, aire, foc i aigua (que Empèdocles anomena amb els noms de les divinitats: Aidoneus-aire, Nestis-aigua, Era-terra i Zeus-foc). Aquesta concepció de la constitució fonamental de la matèria es convertí en la base del pensament europeu fins al naixement de la química moderna. A l'obra *Sulla natura e purificazione*, Empèdocles estableix que les coses particulars que veiem néixer i morir són producte d'una incessant barreja dels quatre elements que ni neixen ni moren, sinó que romanen eternament inalterables (BOWLER, Peter J. [1992]. *Historia Fontana de las ciencias...*, p. 29).

proposada per Max Weber, qui atribueix l'elogi al protestantisme calvinista del segle XVI. I, segons José Manuel Naredo, és a partir del segle XVII que s'imposa de manera general l'atribució de les qualitats productives del treball⁷. La idea és paral·lela a l'afany per multiplicar les riqueses i a partir d'aquí canvien la noció i la valoració de la riquesa. Segons J. M. Naredo, l'interès modern per allò econòmic s'emmarca justament en aquest pas des d'un esquema mental teològic i organista fins a un altre de mecànic i causal; és a dir, en el pas d'una ciència contemplativa a una ciència activa, d'un home espectador del món a un altre que pretén controlar-lo i sotmetre'l⁸.

D'aquesta manera, a l'Època Moderna s'esdevé un nou interès per conèixer la natura. Però no hem d'oblidar que, com argumenta Lewis Mumford, el canvi és deutor de l'actitud observada en diverses figures medievals. Per exemple, s'observa en Roger Bacon i les seves investigacions d'òptica; en els escrits d'Albert el Gran i dels seus deixebles; en l'interès dels seguidors d'Absalon de Sant Víctor per conèixer la conformació del globus, la natura dels elements, el lloc de les estrelles, la natura dels animals, la violència del vent o la vida de les herbes i les arrels; en l'interès de Dant i Petrarca per explorar les muntanyes; en els estudis geològics de Leonardo da Vinci; en l'interès per la mineria d'Agricola; en els herbaris i descripcions elaborats als segles XV i XVI, o en els inventors del microscopi i del telescopi, que apropen als humans el microcosmos i el macrocosmos, en donen una nova perspectiva, fent-los susceptibles de ser investigats⁹.

Durant l'Època Moderna, un dels punts que canvia la perspectiva d'aproximació a la natura és la preocupació científica nascuda amb l'Humanisme, la Reforma i el Renaixement. La idea la palesa perfectament Joan Lluís Vives, quan escriu sobre la necessitat de fixar la mirada en la realitat. Segons Clarence J. Glacken, observant la història des d'un pla temporal, la preocupació científica aporta notícies i alhora revisions i crítiques del passat. I, paral·lelament, des d'un pla territorial, els descobriments aporten notícies de parts del món fins aleshores desconegudes pel món occidental. Tots dos factors obliguen a elaborar revisions fonamentals, amplien l'abast de les idees i dels coneixements antics i revelen la diversitat d'humans i d'ambients. Tot plegat configura una nova concepció del pensament occidental en el tema de la natura i la cultura¹⁰.

Pierre Vilar coincideix a destacar que la nova preocupació humanista es fa palesa a través del tractament crític de les fonts clàssiques i en la necessitat de descriure nous territoris. Però també afegeix la importància de la nova preocupació constructiva manifestada amb els intents d'aplicació de les investigacions erudites a la solució d'un problema¹¹. Per il·lustrar aquesta nova metodologia, P. Vilar exposa el cas de Guillaume Budé, qui estudia a *De Asse* la moneda romana i no només la descriu, sinó que també fa comparacions a llarg termini entre el poder

7. NAREDO, José Manuel (1987). *La economía en evolución*. Madrid: Siglo XXI, p. 91.

8. Ibídem, p. 80 i 91.

9. MUMFORD, Lewis (2000). *Técnica y...*, p. 46.

10. GLACKEN, Clarence J. (1996). *Huellas en la playa de Rodas...*, p. 653.

11. VILAR, Pierre (1999). *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona: Crítica, p. 33 y s.

adquisitiu de les monedes antigues i les modernes. I per elaborar aquesta comparació, realitza consultes per esbrinar la quantitat de gra necessària per fer una determinada quantitat de pa o la quantitat de blat produïda per la terra dels voltants de París¹².

Autors com Carl Jung o Neil Evernden han detallat la nova manera d'aproximar-se a la natura distingint dues possibles vies, la deductiva i la inductiva. Segons C. Jung, la Itàlia renaixentista és deductiva i abstracta i un exemple d'introversió. Per la seva banda, els empiristes anglesos són inductius i tecnològics, als quals C. Jung denomina *extravertits*. Aquests darrers se situen dins del món i el modelen, segons la seva interpretació, és a dir: fan i construeixen una versió de la natura i declaren l'existència d'unes lleis segons, també, la seva pròpia versió.

N. Evernden aprofundeix aquesta distinció¹³. Per aquest historiador, les idees humanistes de la Itàlia renaixentista arraonen definitivament la visió grega sobre la natura, aquella que entén els elements naturals com a símbols dels designis divins, llegibles per l'ésser humà amb l'objectiu de trobar Déu. Seguint l'autor, els italians desplacen aquesta visió per una altra on la natura és vista com una cosa inerta i essencialment regular, susceptible d'ésser sotmesa a les anàlisis geomètriques, com les de Leonardo da Vinci i Galileo Galilei, els quals mostren perfectament les relacions entre les matemàtiques, la pintura en perspectiva i el procés de pensament abstracte. D'altra banda, seguint N. Evernden, a Holanda i a la Gran Bretanya, sota la influència de Francis Bacon (1561-1626), creix un punt de vista científic de la natura que té la intenció d'entendre el món extern per transformar-lo i domesticar-lo.

La ciència com a fonament del pensament polític

Treballar el mapa mental modern ens permet palesar que la ciència i en particular l'observació de les relacions entre l'entorn i els humans són un tema de primera entitat per definir les identitats modernes i, per tant, per entendre el pensament polític i econòmic modern i, també, per entendre l'impuls que duu els escriptors a escriure sobre el seu entorn natural. En efecte, durant aquest període, la ciència es presenta com un dels fonaments del pensament polític i econòmic. Aquesta relació tendia a conciliar de manera harmoniosa les lleis de la natura i les lleis de l'Estat. L'interès s'observa en èpoques clàssiques, en els escrits de Plató, Ciceró o Cèsar, i en èpoques medievals, per exemple, en l'interès de Giorgio Vasari per ensenyar a Francesc de Mèdici les propietats dels «quatre elements» per demostrar el vincle que lliga indissolublement política i estudi de les observacions de les regles de la natura. El tema també és una preocupació constant de la Magna Cúria al segle XIII, constatat en l'interès de Frederic II per l'exegesi de la *Guida dei Perplessi*, de Maimònides (1135-1204), text escrit per assegurar el prestigi de la monarquia, amb una apassionada defensa i exaltació de la capacitat de l'home per organitzar una societat ordenada a imatge de la natura.

12. Ibídem, p. 33.

13. EVERNDEN, Neil (1992). *The Social Creation of Nature*. Baltimore: Johns Hopkins.

Precisament, en un dels textos moderns més destacats, els *Sis llibres de la República*, de Jean Bodin (1529/30-1596/97), es troba l'herència d'aquest pensament medieval que, sobre el model de la natura, construeix una teoria de l'ordre de l'Estat. J. Bodin, influït per la lectura d'Abraham Ibn Ezra (1092-1167) o per Maimònides, observa els mecanismes de la natura com a referent per formular la seva proposta política i constata la necessitat que el governant coneguï perfectament la terra per formular les lleis. Aquesta teoria també es pot detectar en autors com sant Tomàs d'Aquino (1225-1274), Giovanni Botero (1544-1617) o Montesquieu (1689-1755). Per tant, les relacions entre ciència, política i dret són una de les característiques de l'edat mitjana i l'Època Moderna, quan molts intel·lectuals insisteixen en la necessitat que els polítics i legisladors coneguïn a la perfecció la natura com a font de coneixement¹⁴. Així, per exemple, algunes metàfores naturals, especialment la metàfora organicista, són emprades amb arguments polítics. D'aquesta manera, igual que la natura era organicista, els esquemes socials existents eren projectats en la natura i aquesta natura socialitzada proveïa una justificació per a la societat existent¹⁵.

L'interès polític per la natura genera tot un gènere literari. Són les anomenades *històries naturals i morals*, on s'uneix de manera indescrutable la història de la natura amb la història de l'home, de la mateixa manera que s'entén una unió indescrutable entre el gran món o macrocosmos i el món en petit o microcosmos. En els seus orígens, cal definir la història natural com l'estudi i la catalogació dels animals, plantes i minerals. Però a partir dels segles XVI i XVII la catalogació conviu amb una concepció analítica i la història natural aprofundeix problemes de nomenclatura, identificació i classificació natural¹⁶. Aquestes històries naturals i morals inclouen l'home dins de la investigació del medi i l'objectiu és estudiar la interconnexió de totes les forces naturals partint de la idea d'una forta interconnexió entre home i medi ambient¹⁷.

En aquestes obres es palesen de manera imperant les característiques de la mentalitat moderna, com l'interès per l'experiència i per l'aprehensió de les coses i dels fenòmens naturals a través dels sentits. El desenvolupament de l'empirisme té molt a veure amb els descobriments moderns. Així, una de les primeres obres i potser la cabdal que segueix aquest model és la *Historia moral y natural de las Indias* (1596), de José de Acosta, o la *Historia general y natural de las Indias*, de Fernández de Oviedo, on aquest, significativament, escriu:

14. MORPURGO, Piero (2000). *L'armonia della natura e l'ordine dei governi (sec. XII-XIV)*. Roma: Ediciones del Galluzzo.

15. TEICH, Mikulas; PORTER, Roy; GUSTAFSSON, Bo (ed.) (1997). *Nature and Society in Historical Context*. Cambridge: Cambridge University Press. ALBURQUERQUE, Martín de (1978). *Jean Bodin na Península Ibérica*. París: Fundação C. Gulbenkian.

16. BROWNE, E. J. (1986). «Historia natural». En: BYNUM, William F.; BROWNE, E. J.; PORTER, Roy. *Diccionario de la historia de la ciencia*. Barcelona: Herder.

17. Vegeu, respecte d'això: ÁLVAREZ PELÁEZ, Raquel (1993). *La conquista de la naturaleza americana*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. REBOK, Sandra (2001). «Alexander von Humboldt y el modelo de la *Historia natural y moral*», XXI International Congress of History of Science. El género americano de las «historias naturales y morales»: un modelo cognoscitivo de la diversidad cultural desde el mundo latino, Mèxic, 8-14 de juliol.

«Esto que he visto, no se puede aprender en Salamanca, ni en Bolonia, ni en París»¹⁸.

De fet, el descobriment d'altres territoris és paral·lel al descobriment de les pròpies nacions. Així ho palesa la proliferació de la representació del propi país a través de la literatura¹⁹, la geografia o l'art²⁰. Totes aquestes disciplines permeten estudiar en quina mesura la representació d'un lloc revela la manera com la nació es veu a ella mateixa, és a dir, quina és la comprensió pròpia. Per tant, podem considerar representacions com ara la literatura, l'art o les descripcions territorials com a icones de la identitat nacional²¹. Els seus autors són conscients de crear una identitat i d'aquesta manera la cultura i la ciència que defineixen els límits i cataloguen els recursos es converteixen en una part vital de la definició de la nació²².

L'ús de la ciència per definir la nació retroalimenta el mateix poder de la ciència i la legitima davant els poders polítics com una arma de llarg abast capaç d'arribar dins les ments de la població. Així, a les obres modernes, els mateixos autors animen a multiplicar les representacions del propi territori per crear sentiments de diferenciació. Per tant, els mateixos textos creen la necessitat d'incrementar el capital intel·lectual del país.

Dins d'aquestes representacions, hi destaca el gran significat intel·lectual i espiritual que hi adquireix la terra cultivada com a símbol que connecta el cultiu amb la civilització i, per tant, que entén el progrés agrícola com un progrés personal, social i nacional i, en un àmbit històric, el primer estadi de l'establiment de la sobirania a la Terra²³.

La connexió entre cultiu i civilització és extremament forta quan es parla de les terres del Nou Món, on la feina dels naturalistes és especialment rellevant en la mesura que la classificació i l'ordenació de les produccions salvatges podrien contribuir a solucionar la buidor demogràfica i fer del desert un jardí, en què es converteix allò salvatge en civilitzat. La idea és suggeridora en la mesura que abans del segle XVI s'ha detectat el predomini quasi exclusiu de l'actitud contemplativa de la natura, és a dir, de l'ordre diví establert per Déu, posició que contrasta amb les idees impulsades per Francis Bacon al segle XVII, quan triomfa la visió d'una natura susceptible de ser canviada a través del treball humà.

18. SALINAS ARAYA, Augusto (2001). «Tradición e innovación en la medicina española del Renacimiento». *Ars Medica*, nº 4. <http://escuela.med.puc.cl/publ/ArsMedica4/00Indice.html>

19. HELGERSON, Richard (1992). *Forms of Nationhood: The Elizabethan Writing of England*. Chicago: Chicago University Press.

20. BARNES, Trevor J.; DUNCAN, James S. (ed.) (1992). *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. Londres: Routledge. COSGROVE, Denis; DANIELS, Stephen (ed.) (1992). *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge: Cambridge University Press.

21. DANIELS, Stephen (1993). *Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and the United States*. Oxford: Polity.

22. DUNCAN, James; LEY, David (ed.) (1993). *Place, Culture, Representation*. Londres i Nova York: Routledge, p. 12.

23. WOOLWAY, Joanne. *Spenser and the Culture of Place, Early Modern Literature Studies*, conferència llegida a la Universitat d'Oslo el 17 d'abril de 1996. <http://purl.oclc.org/emls/emlshome.html>; <http://www.shu.ac.uk/emls/iemls/conf/texts/woolway.html>, p. 8-15.

Lesley B. Cormack²⁴ suggereix que les corografies britàniques del segle XVI creen identitat territorial i ambiental per promoure l'arrelament de la Terra i generar l'explotació dels seus recursos naturals. Segons L. B. Cormack, ja al segle XVI es troben aquestes «tendències baconianes».

Diversos treballs han cercat les legitimacions teòriques de les motivacions culturals i mentals que conduïren a incrementar o a justificar l'explotació dels recursos naturals durant l'Època Moderna i cerquen el suport ideològic que genera o bé que legitima el comportament que excità l'explotació de la natura. L'objectiu és saber a partir de quin moment els humans, a través de la raó, entren les lleis de la natura per transformar-la i modelar-la²⁵. Per molts autors, és F. Bacon qui recalca definitivament el caràcter progressiu i acumulatiu de la ciència, qui representa el caràcter pràctic del coneixement que permet posar la natura al servei dels homes, qui anima els humans a dominar la natura a través de l'aplicació dels coneixements científics i assenyalava que la grandesa humana rau en la seva capacitat per controlar i millorar l'ambient a través dels avenços en agricultura, medicina i tecnologia²⁶. Segons F. Bacon, la natura ha de ser recreada per servir els interessos i desitjos humans²⁷, i és per aquestes idees que és considerat el líder intel·lectual de la idea del coneixement científic entès com a poder²⁸ i com l'impulsor definitiu de la revalorització del treball pràctic, que deixa de considerar-se una activitat vil. Per aquest pensament, segons Joyce Oldham Appleby i Lluís Argemí, F. Bacon es pot considerar el «filòsof de la revolució industrial», pel fet de tenir com a objectiu el domini de la naturalesa per mitjà del coneixement científic i la seva aplicació tècnica, per a la qual cosa són necessàries l'observació i l'experimentació²⁹.

Per tant, com hem anat veient, a partir del segle XVI s'esdevé un progressiu canvi de la percepció de la natura a l'Europa occidental. Des del segle XVI, noves teories, juntament amb els descobriments geogràfics i la consecució d'amplis mercats i «inesgotables» fonts d'energia, configuren un nou marc mental que impulsa l'expansió de la productivitat, enalteix la vida terrenal i legitima el treball mecànic. Paral·lelament, el segle XVI és també el segle de l'aparició dels «grans Estats moderns», basats en una política que propugna l'engrandiment i la prosperitat de

24. CORMACK, Lesley B. (1991). «Good fences make good neighbors: Geography as self-definition in early modern England». *Isis*, vol. 82, nº 4, desembre, p. 639-661.

25. Es considera que l'explotació de la natura comença amb el Neolític. Pel que fa a alguns estudis sobre l'explotació de la natura abans de l'Època Moderna, vegeu: JACOBSEN, Thorkild; ADAMS, Robert M. (1958). «Salt and Silt in ancient Mesopotamian agriculture». *Science*, nº 128, p. 1.251-1.258; sobre la relació entre l'ecologia i la caiguda de les civilitzacions antigues, vegeu: RUNNELS, Curtis N. (1995). «Environmental degradation in ancient Greece», *Scientific American*, vol. 272, nº 3, p. 96-99.

26. ROSSI, Paolo (1990). *Francis Bacon: de la magia a la ciència*. Madrid: Alianza.

27. OELSCHLAEGER, Max (1991). *The Idea of Wilderness: From Prehistory to the Age of Ecology*, New Haven i Londres: Yale University Press, p. 80 i s.

28. BRIGGS, John C. (1989). *Francis Bacon and the Rhetoric of Nature*. Cambridge: Harvard University Press; PASSMORE, John (1974). *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions*. Nova York: Charles Scribner's Sons.

29. ARGEMÍ, Lluís (1987). *Las raíces de la ciencia económica. Una introducción histórica*. Barcelona: Barcanova.

l'Estat. D'aquesta manera, amb l'afluència de metalls, l'augment del comerç i la necessitat d'engrandir l'Estat, s'inicia, d'una banda, la discussió sobre els metalls, el diner i els preus, i, d'altra banda, es desenvolupa la idea que l'abundància depèn del treball humà. Si bé abans la «mare Terra» era l'única productora, aquesta idea va tenint un canvi progressiu, primer amb les idees de F. Bacon i, a la segona meitat del XVII, amb la teoria del valor terra-treball de William Petty (1623-1687) descrita a *Political Arithmetic* (1667) i que es pot sintetitzar amb la cèlebre frase: «El treball és el pare i la terra la mare de la riquesa»³⁰. Val a dir que W. Petty és definit com un positivista abans que el principi es convertís en el criteri predominant d'investigació de les ciències naturals, i és presentat com la representació de l'ascendència de les concepcions mecanicomaterials sobre l'aproximació aristotèlica silogisticodeductiva³¹.

II. Idees ambientals en el pensament català modern

1. Conjuntura de les descripcions de l'entorn

En aquesta segona part de l'article treballarem vuit autors catalans moderns on es recull el testimoni directe d'escriptors que participaren en el procés d'exploració i anàlisi del territori. Aquest testimoni permet avaluar fins a quin punt les idees són configuradores d'alguna actitud humana que permet variar l'entorn natural. L'objectiu és rastrejar el tarannà de la mentalitat territorial moderna en relació amb el pensament científic i el pensament econòmic, analitzar el llenguatge de la relació entre home i natura i estudiar el pes de la vinculació dels grups socials a un lloc concret³².

En el marc de la recuperació econòmica catalana de la llarga segona meitat del segle XVI (1545-1609/1630), s'escriuen un seguit de descripcions de l'entorn del

30. RONCOGLIA, Alessandro (1980). *Petty: el nacimiento de la economía política*. Madrid: Pirámide.

31. EKELUND, Robert B.; HÉBERT, Robert F. (1992). *Historia de la teoría económica y de su método*. Londres: McGraw-Hill.

32. L'escriptor, donzell i membre de l'oligarquia tortosina Cristòfor Despuig (1510-1574), amb *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), edició a cura de Joan Tres, Barcelona: Curial, 1996; l'historiador i doctor en drets tarragoní Lluís Ponç d'Icard (1518-1578), amb el text *Llibre de les grandeses de Tarragona* (1564), edició a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona: Curial, 1984; l'historiador i eclesiàstic de Reus, Pere Gil (1551-1622), amb el *Llibre primer de la història catalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és, de coses naturals de Catalunya* (1600); Josep Iglésies, Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva *Geografia de Catalunya. Seguit de la transcripció del Llibre primer de la historia cathalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, ço és de coses naturals de Cathaluña*, Barcelona: Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans, 2002 (primera edició de 1949); l'eclesiàstic i historiador barceloní Onofre Manescal (s. VI-XVII) i el *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume segon* (1602); el cavaller, baró d'Àger, senyor de la Vansa i Tudela de Sió Francesc Gilabert i d'Alentorn (1559-1638), amb els *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinación de sus habitantes, y su gobierno* (1616) (edició facsímil a Fundació Conde de Barcelona, Barcelona, 1999); el jurista, historiador, burgès honorat de Perpinyà i terciari franciscà Andreu Bosc (s. XVII) i el *Summari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1628) (edició facsímil a Sueca-Barcelona: Curial, 1974), i l'historiador i ciutadà honorat de Barcelona Esteve de Corbera (1563-1633?) i la *Cataluña ilustrada* (1633), Nàpols, 1678.

país³³. La recuperació és paral·lela a un ampli desenvolupament administratiu i territorial viscut per la Generalitat de Catalunya, palès en el seu paper com a promotora en l'elaboració de mapes i que, com escriu Joan Vilà i Valentí, possibilita moltes de les dades aportades pel text de Pere Gil³⁴ i, per extensió, cal afegir-hi la resta dels autors que analitzem.

Al tombant dels segles xv i xvi, Catalunya és un país demogràficament buit amb enormes extensions de terres agrícoles abandonades. En aquest moment, el Principat acaba de sortir d'un conflicte llarg i devastador que havia reforçat els efectes d'una llarga crisi anterior, s'havien trencat les rutes comercials mediterrànies i els mercats exteriors estaven ocupats pels seus competidors. El paisatge és diferent del d'una Castella amb una economia diversificada; en el marc d'un mercat relativament integrat que unia la Meseta amb els ports cantàbrics i andalusos, i amb forts lligams comercials amb Flandes. Per contra, l'economia catalana disposa d'una enorme oferta de terres sense explotar i d'una gran reserva de mà d'obra masculina arribada des d'Occitània. Tot plegat fa de Catalunya un país carregat de recursos, de terres i amb un enorme potencial econòmic.

A partir de la dècada dels quaranta del segle xvi, en el moment que s'inscriuen les primeres descripcions modernes, l'economia catalana creix i es diversifica impulsada per un augment accelerat de la població activa que estimula els catalans, per una banda, per reprendre el lideratge econòmic sobre València i Aragó, i, per altra banda, per reconquerir els vells mercats italians, malgrat totes les dificultats que comporta la competència genovesa i la guerra intermitent en el mar³⁵.

Als darrers anys del segle xvi, la puixança econòmica anterior anima una ofensiva constitucionalista catalana encapçalada per unes oligarquies amb afany d'augmentar el seu poder econòmic i polític. En aquest sentit, entre 1585 i 1599, el Consell de Cent elabora grans projectes de futur de caràcter econòmic i militar. Concretament, l'any 1589 llança una ofensiva per conquerir espais nous de poder polític i econòmic i decideix construir el canal d'Urgell —defensat en el text de Pere Gil i en el projecte de Pere Ripoll (1616)—, un port artificial i sis galeres, a més de crear un banc públic.

En aquest context de recuperació, a l'hora d'analitzar els textos, cal apreciar si parlen —i com ho fan— sobre la necessitat de fer inversions en infraestructures, també cal analitzar si elogien el treball del pagès, el treball mecànic o la necessitat de potenciar alguns cultius i la recerca de minerals. Cal estudiar en quina mesura s'apel·la a la necessitat d'actuar sobre el territori, i així es podrà avaluar quin és el paper de les idees per configurar alguna actitud³⁶.

33. A. García Espuche ha avançat les transformacions pròpies del segle xviii a mitjan segle xvi (vegeu: GARCÍA ESPUCHE, Albert [1998]. *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*. Madrid: Alianza). Oriol Junqueras ha matisat les especificitats i complexitats del segle xvi (vegeu: JUNQUERAS, Oriol [2002]. *Economia i pensament...*).

34. VILÀ i VALENTÍ, Joan (1994). «Una visió geogràfica de Catalunya, ara fa quatre-cents anys», *Memòria de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol. LIII, núm. 3, p. 119-163.

35. Com ha demostrat Oriol Junqueras, en coincidència amb cada parèntesi de pau, les relacions comercials amb Itàlia experimenten una successió de poderosos salts endavant.

36. HILL, Christopher (1965). *Intellectual Origins...*, p. 6.

Durant les tres primeres dècades del segle XVII, l'economia catalana experimenta una notable vitalitat en diversos àmbits, però, progressivament, els símptomes de crisi es van estenent als diferents sectors econòmics. Finalment, els diversos camins seguits per cada sector i cada grup social acaben convergint a causa de la crisi general i arriba el final d'un llarg període expansiu³⁷.

De fet, la recuperació i posterior crisi econòmica catalana configura la seva «modernitat mental»³⁸. Els símptomes d'aquesta modernitat es fan evidents entre els anys 1609 i 1630, amb una veritable explosió del pensament econòmic abstracte i autònom respecte a la moral. A aquest pensament són paral·leles i es formen algunes descripcions de l'entorn. Coincideix amb els primers passos del pensament econòmic anglès i amb el caos monetari de dimensions europees derivat de la primera crisi moderna del comerç colonial i, per tant, tracta problemes nous que la precisa conjuntura econòmica del segle XVI havia magnificat. Per exemple, reflecteix el desconcert causat per l'erosió de les rendes i de les formes tradicionals de vida enfront de l'abundància relativa de moneda, la pujada dels preus en proporcions desconegudes fins aleshores i l'expansió inèdita del crèdit privat i de les finances públiques, amb el complex desenvolupament de noves tècniques bancàries³⁹.

Però, també, la cronologia dels textos escollits és paral·lela i forma part del desenvolupament del pensament polític al voltant de la Revolució Catalana. D'aquell pensament enfrontat al dels escriptors castellans que enalteixen Castella per sobre d'Aragó. Un pensament català que sorgeix amb l'aspiració de reequilibrar el joc de forces dins la monarquia i amb el desig d'aprofundir el coneixement del que li és propi⁴⁰. En aquesta recerca d'autoconeixement i afany de preeminència on és important descriure la pròpia antiguitat, els mites i la llengua, cal avaluar quin paper hi té el coneixement de l'entorn. Perquè és en aquest context econòmic i polític quan es desenvolupa la necessitat moderna de descriure l'entorn català, de fixar les fronteres, de catalogar i de determinar els elements que l'integren, d'escriure sobre les seves especificitats, meravelles i mancances del territori.

Pensament científic, econòmic i ambiental en les descripcions catalanes modernes. Identitat, transformació del territori

En les descripcions d'autors catalans al pensament científic i natural dels segles XVI i XVII es recull el testimoni directe dels que participaren en el procés d'explo-

37. OLDHAM APPLEBY, Joyce. *Economic Thought and Ideology in Seventeenth-Century England*. Princeton: Princeton University Press, p. 42.

38. JUNQUERAS, Oriol (2002). «El puerto de Barcelona en los siglos XV y XVI», *Seminari Internacional. Les ciutats portuàries en procés de desenvolupament econòmic italià i espanyol entre l'època medieval i l'edat moderna, 1400-1600*, 21-23 d'octubre, Universitat de València (en premsa).

39. FORTA PÉREZ, José I. (1998). «Economía, arbitrio y política en la Monarquía Hispánica a fines del siglo XVI», *Manuscripts*, núm. 16, p. 155-176, p. 158 i s.

40. SÁNCHEZ MARCOS, Fernando (2003). «Memoria e identidad en la Cataluña del siglo XVII: la construcción social del pasado», *5è Congrés d'Història Moderna de Catalunya* (15-19 de desembre) (en premsa).

ració del territori i reflecteixen la cosmovisió de l'entorn, alhora que contribueixen a transformar-lo. Una lectura d'aquests textos permet arribar a cinc conclusions:

1. *Natura i identitat*. Dins el pensament català modern, existeix una consciència d'identitat ambiental. En efecte, existeix consciència de viure dins un marc amb uns determinats elements naturals —biòtics i abiòtics— en relació entre si i amb els elements tecnològics i socioeconòmics. El conjunt d'autors tenen consciència i consideren rellevant conèixer i fer conèixer les característiques que defineixen l'entorn, el caràcter muntanyós, l'estrès hídric, els límits fronterers, la fitogeografia, l'articulació entre interior i costa o les diversitats ambientals entre les comarques.

Anant més enllà, la identitat ambiental és configuradora d'una identitat política. Aquests trets identificats als textos coincideixen amb alguns dels punts assenyalats per Antoni Simon per reconèixer una nació i diferenciar-la d'una ètnia⁴¹. Resumim aquests trets en els quatre punts següents:

1. 1. Es descriu un territori que es considera propi⁴². I aquest sentit de propietat el volen estendre als avantpassats i a les generacions futures. Per tant, posseeixen una sensació de continuïtat en els lligams territorials entre els habitants presents i futurs considerant que tots tenen en comú que comparteixen el mateix espai. La idea coincideix amb la necessitat de descriure espais que comparteixen una memòria col·lectiva i que posseeixen una continuïtat històrica amb uns records compartits i una idea de destí col·lectiu desenvolupat a partir d'una història comuna⁴³.
- 1.2. En segon lloc, els textos donen les eines necessàries per situar cada individu en un lloc concret i sempre en relació amb el veí i fan d'aquesta matèria una tasca política. En efecte, els autors encoratgen a augmentar l'exèrcit de les paraules relacionades amb la geografia i la natura catalanes, constaten la necessitat d'escriure sobre l'entorn de la mateixa manera que demanen incrementar l'escriptura de la història, alhora que denuncien la deixadesa d'aquests aspectes entre els autors catalans. El concepte respon a una de les característiques de la idea de nació que es configura des del Renaixement: l'estreta relació entre el poder polític i el cultural, una relació impulsada per uns poders que s'esforcen a crear símbols i referents culturals⁴⁴. En aquest context i dins del pensament català, l'entorn forma part del paisatge mental dels intel·lectuals, de la mateixa manera que ho és la religió, l'astrologia o la història del país d'origen. Així, l'observació i la descripció de l'entorn es converteix en un instrument de propaganda i legitimació i en una eina per modelar el

41. En un resum a l'entorn del debat sobre «Les nacions abans del nacionalisme» amb motiu del debat organitzat per la revista *Manuscripts*. *Revista d'Història Moderna*, proposava deu punts de tractament; d'aquests en destaquem dos (SIMON i TARRÉS, Antoni. «Presentació», *Manuscripts*, núm. 9 [2001], p. 7-20).

42. SIMON i TARRÉS, Antoni (2001). «Presentació», *Manuscripts*, núm. 9, p. 7-20, p. 17.

43. *Ibidem*, p. 19.

44. *Ibidem*, p. 18 i s.

patriotisme i la identitat moderna, juntament amb d'altres instruments com ara l'arquitectura, les arts visuals, la història, el teatre o la música⁴⁵.

1. 3. En tercer lloc, el pensament ambiental català aglutina totes les altres eines clau del discurs identitari: la història, la llengua i la religió. Així, és important fixar el temps històric de la natura —elaborar cronologies de l'ocupació territorial, descriure la història del paisatge agrícola, reflexionar sobre l'erosió, etc.—; és important establir la terminologia dels elements naturals —elaborar llargues llistes de flora i fauna, definir conceptes naturals, etc.—, i és vital conèixer el paper de Déu en la creació i l'evolució de la natura i saber el paper que hi fa la llibertat humana.
- 1.4. En quart lloc, el pensament ambiental català posseeix consciència del seu entorn i demana una sobirania⁴⁶ en la seva transformació per tal d'aconseguir una millora del país. Es defineix el territori com un microcosmos quasi independent i millorable, amb identitat pròpia i viable econòmicament. Així, els textos catalans s'inclouen dins del corrent de la revolució georgica i, en el mateix sentit, s'hi detecten certes «tendències baconianes». En efecte, els textos formen una imatge del territori català com un microcosmos providencialment dissenyat per Déu amb identitat territorial i ambiental pròpia. Forgen, per tant, la imatge de la viabilitat econòmica i política del Principat i intenten crear aquesta nova concepció de l'espai a través de la representació de la natura amb l'objectiu de construir una adhesió emocional a la terra que els permeti imaginar-se i definir-se diferents. A partir d'un discurs d'alguna manera utòpic es confirma als habitants que el país és viable com a unitat territorial. Per a dur a terme aquests objectius, es presenta el país com un territori farcit de meravelles naturals, singular i excepcional, i s'emfatitza la continuïtat, l'homogeneïtat i la integració dels diferents espais.
- 1.5. Els quatre punts que sintetitzen les relacions entre la descripció de l'entorn i la identitat poden conviure en cada un dels textos o n'hi podem trobar almenys un. Però el més difícil és poder destriar quan l'aproximació a l'entorn és feta amb interès científic i quan té una intencionalitat de caire polític. Malgrat tot, i a banda de la intencionalitat de l'aproximació, el contingut dels textos es troba entre l'elogi i la crítica. Així, descriuen un territori com un microcosmos, però no del tot independent, i com un paradís, però imperfecte i millorable. Aquest balanceig entre elogi i crítica el trobem en les quatre característiques bàsiques que serveixen per descriure el territori: muntanyós, un microcosmos millorable, un territori diferent i superior, un territori valorat pel seu potencial.
 - 1.5.1. *Catalunya, un país muntanyós*. Els autors analitzats són conscients de viure en un país muntanyós i són conscients de les limitacions que aquest relleu origina, però també elogiaven aquesta morfologia abrupta. I aquest elogi és molt significatiu, perquè es desmarca

45. *Ibidem*, p. 17 s.

46. *Ibidem*, p. 17.

de la teoria dominant a l'Europa moderna, segons la qual les muntanyes són llocs repulsius i senyals de la degeneració terrestre. Sens dubte, els autors catalans s'alineen amb la teoria del col·legi de jesuïtes de Coïmbra, que accepten que la Terra havia estat creada amb muntanyes en canvi constant, i aquestes són elogiades per la seva bellesa i la seva utilitat ambiental i econòmica⁴⁷.

Així, a les descripcions catalanes es vol comprendre les irregularitats del país i les seves mancances pel que fa a fertilitat i recursos naturals. Per això se segueix un procés de racionalització, basat en una observació que dona lloc al coneixement. D'aquesta manera, la narració accepta l'especificitat del territori com a part integrant d'un globus divers, en canvi constant i amb necessitat del treball humà per poder progressar. Amb aquestes explicacions, els autors demostren que els secrets naturals del país no són estranyeses incomprendibles o menyspreables, sinó que són manifestacions dignes de consideració i respecte i, sobretot, dignes d'estudi.

- 1.5.2. *Un territori unit i divers.* Els textos analitzats que tracten territoris locals —la Tortosa de L. Ponç d'Icard, la Tarragona de C. Despuig, la Selva del Camp de Tarragona d'O. Manescal— són descripcions de la part pel tot. Així, per exemple, hi ha certs elements que fan pensar que el «món abreviat» de Despuig es correspon amb una «Catalunya abreviada». C. Despuig descriu Tortosa com un «món abreviat» articulat per tres grans àrees ambientals⁴⁸. Aquesta articulació proporciona una variabilitat ecològica i climàtica que atorga al territori gran bonança sanitària, riquesa social (per les formes de vida que genera) i riquesa econòmica (per exemple, permet l'esglaonament de les collites, fet que d'alguna manera reporta un cicle agrícola infinit⁴⁹ positiu per a la riquesa perenne implícita⁵⁰ i, també, permet un cicle

47. GLACKEN, Clarence J. (1996). *Huellas en la playa de Rodas: naturaleza y cultura en el pensamiento occidental desde la antigüedad hasta finales del siglo XVIII*. Barcelona: Serbal, p. 350 s. Val a dir que la influència dels conimbricencs i l'elogi a les muntanyes i el relleu abrupte són palesos perfectament a l'obra del català Francesc Colí en la seva descripció de les Filipines (vegeu: MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia [2003]. «Las descripciones geográficas: la introducción de las Filipinas en la ciencia europea», *Congreso Internacional «España y el Pacífico. Legazpi»*, Sant Sebastià, novembre, en premsa).

48. La serralada de Cardó-el Boix (situada a la riba fluvial esquerra), la plana fluvial i la zona muntanyosa dels ports de Beseit, la zona del Portell i la de la Mola de Catí (a la riba fluvial dreta).

49. DESPUIG, Cristòfor (1996). *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, edició a cura de Joan Tres. Barcelona: Curial, p. 207.

50. Aquesta serà una de les imatges més destacades en les descripcions americanes dels segles següents. Sobretot, en les del Perú del sis-cents, on la localització equatorial possibilitava aquest esglaonament temporal i territorial de les collites (CAÑIZARES ESGUERRA, Jorge [1998]. «Nation and nature: creole patriotic representations of nature in colonial spanish america», *International Seminar on the History of the Atlantic World, 1500-1800*, Charles Warren Center for Studies in American History, agost, p. 30).

de la pastura privilegiat). Tant en la consideració de l'agricultura com de la ramaderia, C. Despuig empra com a punts de referència espacial territoris dels Països Catalans. La nostra hipòtesi tindria certa lògica. Com s'aprecia amb la idea del «macrocosmos-microcosmos» i en la literatura alquímica, en el Renaixement l'objecte mai no és simplement ell mateix, sinó que és també signe d'un altre⁵¹. Com ja ha assenyalat Eulàlia Duran, quan C. Despuig parla de la llengua, la història o les gestes de Tortosa, parla també de la llengua, la història i les gestes de Catalunya. En el tema del medi ambient, la Tortosa de C. Despuig, la Tarragona de L. Ponç d'Icard, el camp de Tarragona d'O. Manescal o els comtats del Rosselló i la Cerdanya d'A. Bosc també apareixen com a receptacle d'una realitat que transcendeix el pla en què existeix.

Per la seva banda, les descripcions del territori català en la seva totalitat —com ara P. Gil, Esteve de Corbera, F. Gilabert o els mateixos O. Manescal i A. Bosc, quan amplien la descripció a la totalitat del Principat— denoten un esforç per definir i delimitar el territori català i explicar-lo com un tot, unit pels seus elements ambientals. Esteve de Corbera, per exemple, empra alguns elements com ara el relleu, l'aigua, l'aire o la mateixa població per crear nexes d'unió entre les diferents parts del territori i dibuixar, així, la natura de Catalunya com un tot. L'autor, com també fan A. Bosc o P. Gil, descriu un únic país, continu, integrat i homogeni format per parts estretament interrelacionades i tancat per uns límits perfectament definits. La insistència a descriure la unitat entre els diferents elements s'inspira en teories ambientals clàssiques organicistes i en teories cristianes medievals, segons les quals en la creació s'havia format un món ordenat. Aquestes teories, en inscriure's en l'època de la creació de les identitats nacionals, permeten als autors emprar l'entorn ambiental com un element més per definir un grup *nacional* propi, que s'hauria d'afegir als arguments històrics, lingüístics o institucionals⁵².

També a l'obra d'Esteve de Corbera existeix un esforç patent per explicar la coherència, l'ordre i l'harmonia de la natura del país i, en concret, de la distribució orogràfica. I, en el mateix sentit, s'hi denota un esforç per definir diferents conceptes ambientals i exposar-hi el vocabulari geogràfic del país.

51. ROSSI, Paolo (1998). *El nacimiento de la ciencia moderna en Europa*. Barcelona: Crítica, p. 31.

52. CORBERA, Esteve de (1678). *Cataluña ilustrada. Contiene su descripción en comun, y particular con las Poblaciones, Dominios, Y Successos, desde el principio del Mundo asta que por el valor de su Nobleza fue libre de su Oppresion Sarracena*, Nàpols, p. 3; SIMON, Antoni (1999). *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

En els textos, a l'hora de catalogar els elements que integren el país, s'hi exposen infinits noms de rius, llacs, muntanyes, arbres, plantes o ocells, sovint amb l'objectiu d'ajuntar àrees retòricament, mentre que alhora saben que el territori català es pot dividir tenint en compte aspectes ambientals. Així, per exemple, P. Gil divideix el país en la part marítima i la mediterrània, la part calenta, la temperada i la freda, la plana i la muntanyosa, etc. Però, anant més enllà, P. Gil també té interès per dividir en comarques aquest territori perfectament unit i delimitat. En efecte, l'interès és compartit per autors com ara Onofre Manescal, Pere Gil, Esteve de Corbera o Andreu Bosc. Així, s'estableix un principi d'unitat del territori subjacent a la diversitat i l'equilibri de la natura i els autors descobreixen la coherència de Catalunya en la seva pròpia diversitat⁵³.

- 1.5.3. *Catalunya, un país diferent i superior*. Tant en les descripcions de llocs particulars com en les generals, destaca l'ús de la descripció qualitativa, especialment a l'hora de comparar el propi territori amb d'altres. Segons Lluís Ponç d'Icard, les influències astrològiques i geogràfiques fan de Tarragona una terra saludable i fèrtil, i amb aquests dos atributs es defineix no només com un espai diferent dels altres, sinó també superior. En el mateix sentit, l'aproximació geogràfica de Pere Gil és qualitativa i feta en termes climàtics (latitud, continentalitat i altitud)⁵⁴: lloa Catalunya per sobre dels altres regnes de la Monarquia Hispànica; Europa per sobre dels altres continents, i la latitud temperada per sobre de les altres latituds. En la mateixa línia, la geografia és identitària: revela la consciència que Catalunya constitueix un espai ambiental i econòmic amb característiques i necessitats específiques, destacades d'una manera especial quan contrasten amb d'altres territoris de la Monarquia Hispànica.

En aquest sentit, també les lleis naturals són qualitatives i identitàries, en la mesura que diverses vegades es recerquen lleis naturals pròpies i úniques que identifiquin el territori propi com una terra amb fenòmens curiosos i amb lleis naturals úniques que el diferenciïn de la resta. Aquí hem d'incloure les descripcions d'estanys meravellosos com ara el del Canigó, que, si hom hi tira una pedra, fa pedregar, muntanyes on creix la sal o la pedra, com ara Cardona o Montjuïc, productes llegendaris com ara les faves mil·lenàries de Sant Cugat del Vallès o fonts amb aigües miraculoses repartides per tot el territori.

53. Aquest mateix programa, que té per objecte explicar la natura d'un lloc com un tot, és present en nombrosos autors renaixentistes del segle XVII i també del segle XVIII (GLACKEN, Clarence J. [1996]. *Huellas en la playa...*, p. 504 s.).

54. CROSBY, Alfred W. (1988). *La medida de la realidad*. Barcelona: Crítica, p. 41.

1.5.4. *Catalunya, un microcosmos millorable. El valor del potencial del territori.* Els textos creen un sentiment de pertinença a la terra i, alhora, descriuen una natura susceptible de ser canviada i millorada, un aspecte, aquest darrer, de gran transcendència, en la mesura que redueix l'actitud contemplativa i respectuosa de l'ordre natural establert per Déu i reforça la possibilitat d'intervenir sobre la natura per canviar-la. Per tant, els textos creen identitat territorial i ambiental perquè promouen l'arrelament a la terra i generen l'explotació dels seus recursos naturals. En efecte, el balanceig dels textos entre l'elogi i la crítica és coherent amb el context intel·lectual del moment, quan es detecta una tensió entre dos tipus d'aproximació a la realitat. L'elogi es trobaria en la línia de la visió providencialista de la natura i el pensament organicista, amb una actitud contemplativa i de respecte a l'ordre natural establert per Déu. Però aquesta visió providencialista i organicista es troba constantment en tensió amb la crítica i la posició que considera que l'ésser humà podria intervenir sobre aquest ordre. I el més rellevant d'aquesta crítica és que en els textos hi ha implícita la necessitat de canvi i, així, es valora l'entorn pel potencial econòmic que té. En tots dos eixos, elogi i crítica, els textos responen a qüestions clau del moment sobre com es pot progressar econòmicament i com es pot avançar socialment i políticament.

Per tant, els textos palesen la tensió entre descriure i actuar sobre les qualitats materials del territori i exalçar les capacitats productives del treball⁵⁵, o bé contemplar les qualitats secretes i espirituals i acatar les seves lleis. Així, es troba un esperit d'enaltiment de les capacitats productives del treball i l'elogi a les activitats mecàniques —omnipresent especialment en Andreu Bosc, Francesc Gilabert i Onofre Manescal— i una visió d'una natura susceptible de ser canviada a través del treball humà. Sens dubte, als textos catalans es palesen les mateixes *tendències baconianes* que s'han detectat en les descripcions britàniques del segle XVI.

La tensió és particularment patent al text de C. Despuig, on tenim, per una banda, el pensament reixentista carregat del simbolisme medieval i providencial que ha de ser contemplat i respectat i es considera immutable. Per altra banda, en l'observació de la natura, s'adopta el mètode de l'observació directa i es posa en evidència que els textos antics no descriuen comple-

55. A l'Època Moderna, el mecanicisme conviu amb la visió organicista durant un temps mentre s'estén l'afany per multiplicar les riqueses i canvia la noció i la valoració de la riquesa. Segons J. M. Naredo, l'interès per allò econòmic s'emmarca justament en aquest pas des d'un esquema mental teològic i organicista fins a un altre de mecànic i causal; és a dir, en el pas d'una ciència contemplativa a una ciència activa, d'un home espectador del món a un altre que pretén controlar-lo i sotmetre'l.

tament el món natural i cal cercar les limitacions del coneixement de temps passats.

En aquest context intel·lectual, els autors exposen la idea de l'autarquia econòmica de Catalunya, que, com escriu Josep Iglésies, «es trobava a l'ambient i era de comuna acceptació»⁵⁶. Per elogiar aquest territori gairebé autosuficient, les llistes tenen una funció vital: donen una sensació de riquesa i d'infinitud. Per tant, en els textos apareix una descripció superlativa —per expressar impacte—, optimista i, sovint, exagerada. Aquesta sobrevaloració, però, té un rol ideològic. Genera orgull local i lleialtat i, per tant, funciona com una utopia motivadora i encoratja que alguns lectors vegin viable la inversió sobre el territori i així, potser, es minimitzarà l'enlluernament per Castella. El mateix recurs és present en els textos anglesos dels segles XVI i XVII, interpretats com l'antecedent de la revolució agrícola anglesa⁵⁷.

Però una crítica constant matisa aquesta autosuficiència, especialment en autors com ara Cristòfor Despuig, Pere Gil, Esteve de Corbera o Francesc Gilabert. En aquest sentit, Pere Gil reconeix els factors que caracteritzen l'agricultura preindustrial i considera vital prendre posició sobre el tema del lliure comerç del gra, objecte de debat durant les tres convocatòries de corts de la segona meitat del cinc-cents. El jesuïta adopta una actitud clarament proteccionista i elogia l'actitud de les institucions —virreis i presidents de la Generalitat— quan no concedeixen tretes de blats ni altres grans del país, mentre que, en to d'advertiment, demana a les institucions que no canviïn de camí si no volen ser contràries a Déu i a la mateixa nació catalana. A més, P. Gil detalla les importacions i les exportacions del país i els canvis que cal fer al propi territori per augmentar la producció. En el mateix sentit, E. de Corbera matisa la imatge ideal de país autosuficient en criticar l'excessiva exportació de llana i ferro i la passivitat davant unes gestions genoveses que ell considera perilloses per a l'economia catalana.

2. *Catalunya dins la revolució geòrgica i l'elogi al treball manual*. Les descripcions territorials catalanes s'inclouen dins la denominada *revolució geòrgica* i s'alineen amb els textos que elogiaven el treball manual i el deixen de considerar una activitat vil.

En efecte, en els textos moderns catalans es detecta una relació íntima entre agricultura, cultura i identitat. Així, s'inclouen dins el context cultural de la

56. IGLÉSIES, Josep (2002) (primera edició de 1949). *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya. Seguiu de la transcripció del Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans, p. 118.

57. CORMACK, Lesley B. (1991). «Good fences make good neighbors»: geography as self-definition in early modern england», *Isis*, vol. 82, núm. 4, desembre, p. 639-661; 650-654.

denominada *revolució geòrgica* encapçalada per Edmund Spenser i estesa entre 1550 i 1700. El tema ha estat especialment analitzat per historiadors i filòlegs britànics, centrant-se en la figura i l'obra d'Edmund Spenser (1522-1599), qui recupera les *Geòrgiques* de Virgili (70 aC-19 aC) i exposa que la construcció de la nació depèn tant de l'agricultura com de la literatura dedicada a aquesta nació. Precisament, la relectura de les *Geòrgiques* de Virgili impulsa molts escrits d'agricultura i, segons alguns autors, la seva creixent popularitat és paral·lela al creixement del capitalisme agrari i l'augment de les propostes econòmiques per reformar l'agricultura. En aquesta línia es troba l'elogi al treball pagès d'A. Bosc i O. Manescal, que lliguen el cultiu de la terra amb la cultura i la nació.

Però, endemés, la *revolució geòrgica* és paral·lela i forma part de la revalorització del treball manual, que lluita per combatre els prejudicis contra el treball pagès i el mecànic. En aquest sentit, trobem l'elogi a la vida activa i als mecànics d'A. Bosc. El jurista, en coherència amb la seva visió d'un dret que varia històricament en alguna de les seves parts segons el context, reconeix com el grau i el concepte que es té dels treballadors depèn de les consuetuds o dels privilegis particulars de cada terra i, així, reivindica la necessitat de valorar l'art manual i el pagès. També ho fa així O. Manescal, per qui els treballadors manuals i els pagesos estan lliures de caure en la luxúria i l'oci. Per tant, en els textos és clara la connexió entre pagesia, civilització i estabilitat social i moral, i la vida rural es representa com el *locus amoenus*, com un microcosmos d'un món perfecte allunyat de la corrupció dels pecats, amb una comunitat estructurada i amb valors morals estables. Podríem interpretar aquesta imatge com el desig dels autors per anul·lar tot rastre de conflictivitat social al camp.

De fet, les transformacions en la imatge del pagès són deutores de la conjuntura econòmica i social del camp modern. A l'Europa occidental del segle XVI és difícil continuar amb la imatge de pagesos servils quan molts d'aquests veuen reconeguts alguns drets sobre la terra o la seva independència i ja no són vistos com a meres annexions de la masia. En aquest context de noves formes d'accés a la terra és quan s'obre un nou mercat en llengua vulgar de textos sobre agricultura d'autors clàssics i contemporanis d'elogi de la vida rural i amb consells pràctics.

En aquest sentit, els paral·lelismes entre E. Spenser i els autors catalans són abundants. Per aquests autors, el país no és desenvolupat quan és inhabitat, no adobat ni cultivat, no orgullós d'ell mateix i no elogiat per propis o forans. Per aquests autors, el desenvolupament nacional és vist en dos sentits: el físic i el cultural, dos aspectes concretats en el cultiu de la terra i la culturització de la gent. En les descripcions, el paisatge cultivat es converteix en una metàfora clau. Concretament, tenir un paisatge cultivat a través del treball d'un pagès propi de la terra és un element important per sentir-se identificat amb un territori concret. Com també ho és de manera indivisible la definició dels límits, la descripció dels recursos naturals, la narració de la història, l'exposició de les lleis i de les institucions i la defensa de la llengua catalana. Aquests elements, en els textos d'O. Manescal, de P. Gil o d'E. de Corbera, s'exposen i s'entrelli-

guen entre si per expressar l'orgull cap a la terra i la lleialtat vers la nació. Per tant, per aquests autors, *ser civilitzat* significa «domesticar la natura per fer-la productiva». Així, a l'hora de repassar la història del país, autors com ara Francesc Comte⁵⁸ associen el cultiu amb la civilització i empenen la història per identificar el passat bàrbar i sense lleis amb una època en què la terra es troba descurada i inculta, però que, en canvi, ofereix el necessari per viure.

En el mateix sentit cal interpretar el pensament econòmic de F. Gilabert, el primer representant dels terratinents cerealistes que demanen una política proteccionista global per a tots els sectors econòmics catalans. Francesc Gilabert, juntament amb l'elogi a l'agricultura i al treball manual, expressa el seu interès per aconseguir l'articulació econòmica del Principat, en proposar una relació més estreta entre l'economia productiva del pla d'Urgell i l'economia de mercat i consum de les grans concentracions urbanes, i proposa que Barcelona construeixi *graners* a les zones cerealícoles del Principat per assegurar les necessitats alimentàries amb una periodicitat i uns preus regulars⁵⁹. Als *Discursos* la concepció plural i constitucional de l'Estat va lligada a un ideari econòmic del Principat que proposa una regeneració i un enfortiment de l'economia catalana paral·lels al reforçament de la seva identitat politicoinstitucional⁶⁰. L'autor mostra gran confiança en el potencial productiu del Principat, considera que la producció es pot adaptar a un augment de la demanda i entre les premisses per potenciar l'economia proposa el foment de la producció tèxtil, agrària i ramadera del Principat⁶¹. En particular, F. Gilabert té fe en la capacitat productiva de l'agricultura, especialment considerant les grans possibilitats econòmiques que proporciona la complementarietat entre els plans del Rosselló, l'Empordà, la Cerdanya i Tarragona —amb producció regular— i l'Urgell —amb producció més irregular, problema que es pot solucionar amb la construcció d'un canal⁶².

Un dels recursos literaris més comuns per definir aquesta terra fèrtil i alhora amb mancances i necessitada de reformes és la comparació de Catalunya amb la terra de promissió, un recurs que també serveix els autors moderns per elogiar el relleu muntanyós del país i justificar la necessitat del treball agrícola. Així ho fan C. Despuig en comparar la terra de promissió amb Tortosa; O. Manescal en comparar-la amb la Selva del Camp; Pere Gil en fer-ho amb el Rosselló, i Esteve de Corbera en comparar-la amb la totalitat de Catalunya. Per exemple, C. Despuig converteix el terme de Tortosa en una terra de promissió⁶³, un territori quasi paradisiac i incomparable, però necessitat del tre-

58. COMTE, Francesc (1995). *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*. Barcelona: Curial, p. 223 s.

59. SIMON i TARRÉS, Antoni (1999). *Els orígens ideològics...*, p. 67 s.

60. Ibídem, p. 63.

61. Ibídem, p. 67.

62. GILABERT, Francesc (1616). *Discursos sobre la calidad del Principado de Catalunya, inclinación de sus habitantes, y su gobierno. Dirigidos a diversos Mecenas*, Lleida (edició facsímil a Fundació Conde de Barcelona, Barcelona, 1999), *Discurs primer*, foli 1r.

63. DESPUIG, Cristòfor (1996). *Los col·loquis de...*, p. 207.

ball i la millora. Aquests autors avaluen el seu entorn per «l'ordre diví» que el treball humà pot establir-hi. La seva definició de terra promesa és feta amb els peus a terra i no només es descriu la riquesa ecològica de l'entorn, sinó també, i sobretot, el potencial d'aquest entorn, que es pot desenvolupar a través del treball, l'aprofitament dels beneficis de la variabilitat d'ecosistemes i la millora de les infraestructures —síquies, molins, extracció mineral— o dels elements naturals —cultius i bestiar.

Amb la descripció, per una banda, s'incita els propietaris de terres a augmentar el seu poder sobre el control del medi per incrementar la producció. Per altra banda, ajuda els habitants a definir-se ells mateixos com a productes del seu lloc i del seu temps, tot establint la seva identitat a través de la descripció i la classificació d'un territori amb unes particularitats ambientals molt concretes. Tot plegat es fa emprant el llenguatge dominant en l'escenari religiós, polític i econòmic del moment. I, per aquesta raó, el discurs ambiental de Despuig, com ho és el de Lluís Ponç d'Icard, Onofre Manescal, Pere Gil, Francesc Gilabert, Andreu Bosc o Esteve de Corbera, és inherent al discurs religiós, polític i econòmic dels segles XVI i XVII.

3. *Mètodes d'aproximació al medi.* L'estudi dels textos permet interpretar els mètodes d'anàlisi i el corpus literari emprats pels autors per definir aquest medi. D'aquesta manera, es pot apreciar la recepció de les idees clàssiques i la seva reformulació en el cinc-cents i el sis-cents (idea de ciutat i entorn natural, teoria del macrocosmos i el microcosmos, geografia ptolemaica, etc.).

D'altra banda, amb l'anàlisi s'aprecia quins coneixements permeten definir el medi modern i, alhora, què s'entén per entorn. Per aproximar-se a aquest medi, els textos catalans empenen una interrelació entre les disciplines geogràfiques, astrològiques, mèdiques, urbanístiques i d'història natural. Així, al text de Ponç d'Icard, per exemple, es defineix l'entorn natural com una relació multidireccional i interdependent entre Déu, els astres, l'aire, l'aigua, el sol, els vegetals, la fertilitat, la salut dels éssers humans i la seva acció sobre la Terra. En el sistema de L. Ponç d'Icard, el medi ambient intervé en dos aspectes principals. Per una banda, per definir la salubritat i, per una altra, per determinar la fertilitat. I amb aquests dos atributs, L. Ponç d'Icard defineix Tarragona com una ciutat no només diferent de les altres, sinó, també, superior.

4. *La descripció de l'entorn, una tasca política.* Els textos catalans s'alineen amb aquells que tracten les relacions del medi amb els humans i, sobretot, les influències del medi sobre l'esdevenir humà. L'interès de molts dels autors medievals i moderns per la ciència de la cosmologia o l'astrologia es fonamenta en el fet que els permet debatre el problema moral de la llibertat en la voluntat individual. És a dir, l'anàlisi de les influències del medi permet teoritzar al voltant d'una pregunta clau: la història humana, està determinada per la natura? D'alguna manera, una resposta positiva entra en conflicte amb la doctrina cristiana. I, d'altra banda, una resposta negativa permet definir el paper de l'home en la configuració de les lleis i les polítiques per arreglar les imperfeccions d'una natura diversa i, també, permet definir el paper de l'home en el tractament dels recursos naturals per modificar l'entorn d'una natura imperfecta. Aquesta pre-

gunta és present en els textos catalans quan els autors es demanen per la influència de l'entorn en la formació del caràcter i la història dels catalans; quan es plantegen les analogies entre allò moral i allò natural; fins a quin punt les crueltats, guerres i traïcions es poden explicar a través del clima, o en quina mesura l'entorn ha forjat les diferències entre els humans i, per tant, n'ha determinat les hostilitats.

Així, per exemple, la concepció del dret a l'obra del jurista, historiador i terciari franciscà Andreu Bosc⁶⁴ l'aproxima a aquells teòrics conscients de la necessitat de tenir un coneixement ampli de la realitat que els envolta. Per ells, el dret es configura i es reformula a partir de les circumstàncies de l'entorn, de les relacions i els problemes socials, i per aquesta raó es fa imprescindible conèixer la realitat i el context que actuen com a escenari d'aquestes relacions i problemes. Per aquest motiu, l'obra d'A. Bosc és dedicada a la descripció d'un medi natural font de conflictes (en la seva majoria derivats de les competències davant l'ús dels recursos naturals, de les externalitats negatives de la natura o de la necessitat de delimitar les fronteres) i font de possibilitats (per les possibilitats d'aprofitament dels recursos naturals que posseeixen el Principat i els comtats, ja sigui de manera individual o complementària).

Els *Títols d'honor* s'han d'inscriure en el moment en què el Consell de la vila de Perpinyà demana a Felip IV de Castella constituir-se independentment de la jurisdicció de govern de la Generalitat de Barcelona i vol que se li concedeixi la divisió de la Diputació i la formació d'una de pròpia. I en aquest context, per l'autor, és important exposar una identitat ambiental pròpia del Principat i els comtats en el seu conjunt, però també en cadascuna de les seves parts; remarcar l'autosuficiència de les terres dels comtats i definir-los com un empori comercial; exposar la riquesa providencial de les terres i l'existència d'unes lleis naturals pròpies; exposar el pes de la vinculació dels diferents grups socials a un lloc concret, i és un tema de primer ordre exposar els límits fronterers territorials i ambientals amb França. Per tant, per A. Bosc conèixer la natura històrica de l'home i conèixer-ne la realitat és indèstria de conèixer el seu medi natural.

D'altra banda, un dels punts més interessants dels *Títols d'honor* és la confrontació entre el món artificial (estats, honors) i el món natural (cosmos, minerals, animals). En posar en relació tots dos mons, es pot apreciar el grau de participació i la permanència de la identitat natural en allò que ha sortit de l'acció humana. Així, per exemple, per A. Bosc una de les raons de l'existència dels honors és l'instint natural de l'home⁶⁵. Aquest instint natural el fa diferenciar-se dels altres i acaparar per a ell mateix honres i riqueses, propietats i jurisdicció. Segons ell, una font de l'*ius natura* és la raó humana que es desplega naturalment per fer front a les necessitats de la vida social. Per tant, la

64. BOSCH, Andreu (1628). *Summari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà (edició facsímil a Curial, Sueca-Barcelona, 1974), p. 13.

65. *Ibidem*, p. 13.

visió del món d'A. Bosc és naturalista. Per ell, la natura crea perquè allò artificial es fa a imatge seva i perviu a l'interior de cadascun a través de l'instint⁶⁶.

Per altra banda, i encara dins l'àmbit polític, cal destacar els discursos de Francesc Gilabert en què es relaciona el cos humà i el cos social i es justifica a través de la idea clàssica de la unió entre el microcosmos i el macrocosmos⁶⁷. F. Gilabert redacta una analogia entre el cos humà i les institucions catalanes⁶⁸. Les funcions de cadascun dels membres es basen en el sistema cardiovascular de Galè (129-c. 200), s'exposen tots els deures i funcions de cada òrgan del «cos de la República» i, per delimitar-los, es presta una atenció especial al coneixement de les particularitats de l'entorn. L'argument és repetit al llarg de tots els discursos i és especialment interessant, perquè indica com convé que la llei s'acomodi a la regió, al territori i a la inclinació de la gent⁶⁹ —un argument emprat per altres autors com ara Gaspar Sala Berart (1605-1670)⁷⁰, qui es queixa del problema polític que pot comportar per al Principat el poc coneixement de l'entorn per part de la monarquia⁷¹.

Sobre el tema, és interessant observar els punts de connexió entre l'obra de F. Gilabert i d'altres teòrics de les influències del clima sobre la història humana, com Jean Bodin (1520-1596). F. Gilabert coincideix amb J. Bodin a l'hora d'aplicar la mateixa metodologia en interpretar la diversitat política i jurídica a partir de la perspectiva de les variacions naturals definides en termes geogràfics i climàtics⁷².

5. *L'existència d'un pensament natural modern*. Els textos treballats en aquest article s'emmarquen en el període de la segona meitat del segle XVI i la primera meitat del segle XVII. Per tant, són paral·lels i formen part de l'explosió del pensament econòmic abstracte i autònom respecte a la moral. També són paral·lels i formen part del desenvolupament polític a l'entorn de la revolució catalana de 1640. En aquest context econòmic i polític, hem pogut descriure com es produeix el descobriment modern de l'entorn natural, la necessitat de fixar les fronteres, de catalogar els elements que integren el territori, d'explicar-ne les especificitats, meravelles, irregularitats i, sobretot, d'exposar-ne les mancances.

Les descripcions catalanes modernes permeten, en primer lloc i dins l'àmbit del pensament identitari i polític, dilucidar en quina mesura la descripció del medi ambient és significant per configurar els atributs d'un espai, per defi-

66. Vegeu: ROSSET, Clément (1989). *A anti-natureza; elementos para uma filosofia trágica*, Rio de Janeiro.

67. GILABERT, Francesc (1616). *Discursos sobre la calidad...*

68. Ibídem, foli 2r.

69. Ibídem, foli 3v.

70. SALA i BERART, Gaspar (1640). *Proclamación católica a la magestad piadosa de Filipe el Grande rey de las Españas y emperador de las Indias nuestro Señor. Los consellers y consejo de Ciento de la ciudad de Barcelona*, Barcelona (edició facsímil a Barcelona, 2003).

71. Ibídem, p. 91-93.

72. Cfr. RUBIES, Joan-Pau (1995). «Reason of state and constitutional thought in the crown of Aragon, 1580-1640», *The Historical Journal*, vol. 38, núm. 1, p. 1-28.

nir i delimitar la identitat i per palesar la seva fortalesa respecte d'altres territoris, i en segon lloc i dins l'àmbit del pensament científic, permeten analitzar quin concepte de medi ambient posseeixen els autors. Tot plegat ens ha permès mostrar quin paper té el medi ambient en la mentalitat de l'època i en quina mesura ajuda la població a desenvolupar i ser conscient d'un sentit d'identitat ambiental comú i diferent del d'altres territoris. Els textos presenten el territori com un microcosmos no del tot independent. I com un paradís, imperfecte i millorable. Fan una apel·lació a la millora de les infraestructures, dels cultius, del bestiar, del comerç, de la neteja de les ciutats i de la sanitat del territori. Els textos fan èmfasi en la informació pràctica. Són realistes, aboquen molt de l'experiència personal dels autors i estudien la natura d'una manera materialista. Així, als segles XVI i XVII es fa una història natural utilitària. Per aquestes característiques, aquests textos, en la seva aproximació a la natura, se situen dins les descripcions del segle XVI i XVII, que promouen una ideologia de la utilitat que encoratja l'ús del coneixement per al bé econòmic i polític de l'Estat. Precisament, aquestes característiques són l'essència de la nova ciència de finals del XVII i expliquen com i per què la mentalitat científica va canviar.

En conclusió, a partir d'aquest mostrari de descripcions, s'identifica una estreta relació entre la descripció de la natura i la creació d'identitat; s'inclou el pensament ambiental català dins la «revolució geòrgica» i l'elogi al treball manual; s'identifiquen uns mètodes i unes fonts per definir la idea de medi ambient autònoms i metodològicament ben definits; es palesa que la descripció de l'entorn constitueix una tasca política per als escriptors moderns, i es pot afirmar que existeix un pensament ambiental modern.